

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 343.8

Василюк І. М.,
адвокат

МІЖНАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ГУМАННЕ СТАВЛЕННЯ ТА ПОВАГУ ЇХ ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ

INTERNATIONAL ENFORCEMENT OF PRISONERS SENTENCED TO IMPRISONMENT FOR HUMANE TREATMENT AND RESPECT FOR THEIR HUMAN DIGNITY

Статтю присвячено розгляду наявних заходів міжнародного контролю за дотриманням права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Наголошується на необхідності запозичення закордонного досвіду. Акцентується увага, що гуманне ставлення та повага до гідності людини є одним з основних прав засуджених та відіграє вирішальну роль у роботі з ними та забезпеченні їх реабілітації.

Ключові слова: позбавлення волі, права засуджених, принцип гуманізму, принцип поваги до прав і свобод людини.

Стаття посвячена рассмотрению существующих мер международного контроля за соблюдением прав осужденных к лишению свободы на гуманное отношение и уважение их человеческого достоинства. Отмечается необходимость заимствования зарубежного опыта. Акцентируется внимание, что гуманное отношение и уважение к достоинству человека является одним из основных прав осужденных и играет решающую роль в работе с ними и обеспечении их реабилитации.

Ключевые слова: лишение свободы, права осужденных, принцип гуманизма, принцип уважения прав и свобод человека.

The article deals with the existing activities of international enforcement of prisoners sentenced to imprisonment for humane treatment and respect for their human dignity. Emphasized on the need for foreign borrowing experience. The attention that the humane treatment and respect for human dignity is one of the fundamental rights of prisoners and plays a crucial role in working with them and ensuring their rehabilitation.

Key words: prison, prisoners' rights, principle of humanity, principle of respect for human rights and freedoms.

Актуальність. Розпочате у 2016 р. реформування кримінально-виконавчої системи передбачає фундаментальні зміни у процесі виконання покарань на засадах гуманізму, відкритості та дотримання прав і свобод людини. У цих умовах вкрай важливо мати чітке бачення щодо якісних критеріїв тих результатів, що планується досягнути після завершення реформування. Одним із важливих показників результативності, на наш погляд, має стати стан дотримання права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності. Для ґрунтовного розуміння цього питання вкрай важливо вивчити не лише вітчизняний, а й міжнародний досвід контролювання дотримання вказаного права. Саме цьому і присвячена стаття.

Аналіз останніх досліджень. В окремих публікаціях науковців в галузі кримінально-виконавчого права розкривалося питання контролю за дотриманням права на гуманне ставлення та повагу до людської гідності засуджених. Серед них варто відмітити дослідження К.А. Автухова, О.В. Гальцової, А.П. Геля, Т.А. Денисової, О.М. Джужи, О.Г. Колба, О.В. Лисодеда, І.С. Михалко, А.Х. Степанюка, І.С. Яковець та ін. Однак питання міжнародних механізмів контролю за дотриманням цього права в науці належно не аналізувалось.

Для контролю за реальною ситуацією можуть використовуватися передбачені міжнародними актами механізми міжнародного контролю за практикою утримання під вартою підозрюваних і звинувачених. Зокрема, певну роль у виявленні відповідних негативних фактів відіграє створений відповідно до Конвенції проти катувань Комітет ООН проти тортур, який здійснює в числі іншого експертні функції і володіє інформацією, яка, на його думку, містить обґрунтовані дані про систематичне застосування катувань на території тих чи інших держав, а також Європейський комітет із питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, створений відповідно до Європейської конвенції про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню від 26 листопада 1987 р.

Подібним чином підходить до цього питання й Європейський Комітет з прав людини (далі – ЄКПЛ), на який покладається стеження за виконанням договірними сторонами положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права (далі – МПГПП). ЄКПЛ може також розглядати скарги (або повідомлення) від окремих осіб, які стверджують про порушення їх прав, передбачених цим Пактом. Ана-

ліз низки рішень ЄКПЛ дає змогу стверджувати, що положення ст. 10 МПГПП варто тлумачити широко та в поєднанні з Мінімальними стандартними правилами поводження з в'язнями.

Один із членів ЄКПЛ зазначив у справі «Тетяна Желудкова проти України» від 6 грудня 2012 р. № 726/1996, таке: «Право людини отримувати доступ до медичної інформації про своє здоров'я є частиною права кожного на доступ до особистої інформації, яка його стосується. Держава не представила жодних підстав для своєї відмови надати доступ до такої інформації, а тому відмова в проханні постраждалого про доступ до його медичної карти є порушенням обов'язку держави поважати право всіх на "гуманне ставлення й повагу до гідності кожної людської особистості" незалежно від того, чи мала така відмова наслідки для лікування постраждалого» [1]. Тут порушенням визнано відмову в доступі до документів.

У справі «Кабал і Бертран проти Австралії» («Cabal and Bertran v Australia», 2003) [2] встановлені порушення ст. 10 МПГПП щодо гуманного ставлення й поваги до гідності людської особистості полягали в тому, що їх тримали у «клітці», схожій на тюремну камеру, з огляду на що заявники були вимушені стояти в ній по черзі. Вирішуючи справу «Бро проти Австралії» («Brough v Australia», 2006) [3] ЄКПЛ визнав порушенням такі дії: тривале тримання в ізольованій камері без будь-якої можливості спілкування в поєднанні із впливом штучного світла протягом тривалого періоду, відбиранні одягу та ковдри.

Аналіз інших рішень ЄКПЛ дає змогу констатувати, що Комітет зазвичай встановлює порушення права ув'язнених на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності тоді, коли особи:

- тримаються в одиночному ув'язненні;
- наражаються на фізичні, психологічні і словесні образи співробітників в'язниці або співкамерників;
- стикаються з відмовою в наданні необхідної медичної (у тому числі психічного здоров'я) допомоги та стоматологічної допомоги;
- перебувають в антисанітарних умовах, без води, їжі, належних побутових умов;
- піддаються впливу тривалих періодів ізоляції або переповненості;
- мають недостатнє харчування, тримаються без достатнього природного світла;
- не забезпечуються постільлю, можливістю фізичних вправ;
- не можуть реалізувати можливості для отримання освіти, не мають доступу до інформації та документів.

Тобто порушення названого права визначається через вельми широке та неоднорідне коло дій або бездіяльності, що свідчить про об'ємність змісту самого права. Крім того, його визначення залежить і від галузі, у якій це право тлумачиться. Приміром, коментуючи норми Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні, Комітет з економічних, соціальних та культурних прав зазначає: «Повага до людини та її гідності виражається у свободі людини

обирати вид трудової діяльності, а також вказує на важливе значення праці для розвитку особистості й для її соціальної та економічної інтеграції» [4, с. 67]. Норвезький суд, розглядаючи звернення засудженого Андерса Брейвіка, дійшов висновку, що порушення стосовно нього права на гуманне ставлення та повагу людської гідності виразилось у триманні в умовах ізоляції та заборону в публікації книжок [5]. У Китаї прикладом гуманістичного підходу та поваги до прав людини вважають надання дозволу на прощання з рідними засудженим до смертної кари перед виконанням цього покарання [6].

У результаті все це стає підставою для твердження, що міжнародні експерти зазвичай розширено тлумачать зміст права засуджених до позбавлення волі на гуманне ставлення та повагу їх людської гідності, при цьому гуманізм та повага сприймаються як невід'ємні та парні категорії. У зв'язку з останньою обставиною у зарубіжній літературі далеко не завжди мова ведеться і про гуманізм, і про повагу відокремлено: посилаючись на необхідність забезпечення дотримання права ув'язнених на повагу до людської гідності, одночасно мається на увазі те, що подібне поводження і є гуманним. Тобто через забезпечення поваги людської гідності одночасно реалізовується і право засудженого на гуманне ставлення.

Фахівці наголошують, що тюремні процедури, які знеособлюють чи принижують, також можуть посягати на людську гідність ув'язнених, (наприклад, незручна тюремна уніформа). Так, у Техасі [7; 8] та Руанді [9] ув'язнених чоловіків примушували носити рожеву тюремну уніформу, цілеспрямовано принижуючи їх. Покладання на жінок ув'язнених обов'язку носити комбінезон як тюремну уніформу може мати той же ефект, оскільки це змушуватиме їх роздягатися під час користування туалетом. У деяких країнах використовують сумнівні процедури, невинуваті міркуваннями безпеки, наприклад примушування ув'язнених до марширування та співання патріотичних пісень або вимога ходити певним чином. Право на гідність також включає застосування чесних і справедливих недискримінаційних правил і процедур і впровадження шанобливого ставлення між персоналом і ув'язненими. Відношення до людини, поведінка з цією людиною, розкриття про неї інформації суспільству або образливе поводження з нею – все це може обмежувати людську гідність з урахуванням того, що саме ця людина сприймає як принизливе або ганебне [10, с. 4–5].

Відповідальність держави виходить за рамки запобігання активному утиску ув'язнених: вона включає відмову від принизливих процедур, які зазіхають на людську гідність та не служать безпеці або будь-якому іншому завданню, і забезпечення того, щоб страждання в'язнів у місцях позбавлення волі не перевищували рівня, властивого позбавленню волі. Людська гідність та безпека в місцях позбавлення волі взаємозалежні. Тюрми і людська гідність не тільки сумісні, вони повинні бути сумісними [11].

Безпека і контроль забезпечуються найкращим чином в середовищі, де є повага, властива людській

гідності ув'язнених. Як зазначив Міжнародний центр тюремних досліджень, зовсім неправильно припускати, що гуманне і справедливе поводження з ув'язненими приведе до зниження безпеки або контролю. Насправді, справедливість і законність виступають вирішальними факторами не тільки благополуччя в тюрмах, але й мають очевидний вплив на дотримання правопорядку в процесі виконання кримінальних покарань. Якщо дотримуються права ув'язнених, то з більшою часткою ймовірності вони будуть визнавати легітимність влади тюремного персоналу, що, у свою чергу, знижує ризик напруженості і безладів. Дослідження, проведені у в'язницях Сполученого Королівства показують, що ув'язнені вважають порядок і безпеку разом зі справедливістю, повагою і гуманністю найголовнішими аспектами тюремного життя [12]. Водночас деякі види практик і заходів безпеки можуть за своєю природою бути інтрузивними і заборонними, обмежуючи права ув'язнених. Проблеми безпеки можуть бути переоцінені на шкоду людській гідності ув'язнених; заходи, вжиті для забезпечення безпеки, можуть бути невідповідними або навіть надмірними; спосіб їх реалізації може бути жорстким і переважно або застосовуватися систематично без врахування тієї обставини, чи являє ця особа реальну небезпеку, або ні. Завдання, яке стоїть перед тюремною адміністрацією, полягає в одночасному забезпеченні безпеки та охорони прав людини і гідності осіб, позбавлених волі. Повинна бути передбачена методика, наприклад, у форматі кодексу поведінки для того, щоб авторитетно керувати тюремною адміністрацією та персоналом під час реалізації заходів безпеки. Крім того, має проводитись планування для встановлення належних процедур і поведінки персоналу в різних ситуаціях, а також забезпечуватися відповідна підготовка персоналу [10, с. 5].

Американські дослідники також погоджуються, що всі права людини основані на гідності, властивій людським істотам, що було підтверджено в 1948 р. прийняттям Загальної декларації прав людини. Визнаючи існування спокуси ігнорування людської гідності осіб, які тримаються в тюрмах, стаття 10 МПГПП, до якого Сполучені Штати приєдналися як сторона, вимагає від керівництва тюремної системи, окрім іншого, створювати умови для забезпечення лікування психічного здоров'я ув'язнених, які страждають психічними розладами, а також гуманні умови тримання. Нездатність забезпечити адекватні послуги з охорони психічного здоров'я у в'язниці не може пояснюватись відсутністю коштів на комплектування цих закладів достатньою кількістю кваліфікованого персоналу або на потреби в галузі психічного здоров'я. Комітет з прав людини підтвердив, що дія статті 10 МПГПП, яка й передбачає право на гуманне поводження, не може залежати від матеріальних ресурсів [13]. Водночас повага до людської гідності ув'язнених вимагає, щоб управління в'язницею здійснювалось такими способами, які підвищують ймовірність їх успішного повернення в суспільство після звільнення.

Стаття 10 МПГПП до істотної мети дотримання гідності та гуманного поводження відносить виправлення та соціальну реабілітацію. Таким чином, названа норма створює позитивну мету для корекції, для того, щоб покарання виступало чимось більшим, ніж звичайною карою. Як зазначено у схвалених ООН Мінімальних стандартних правилах поводження з ув'язненими (далі – МСП), метою і виправданням вироку до ув'язнення або взагалі до позбавлення свободи є в кінцевому підсумку захист суспільства і попередження злочинів, що загрожують йому. Цієї мети можна досягти лише тоді, коли після відбуття терміну ув'язнення і повернення до нормального життя в суспільстві правопорушник виявляється не тільки готовим, а й здатним підкоритися закону та забезпечити своє існування. Таким чином, реабілітація – це кінцева мета позбавлення волі, що водночас вклучається до змісту й права засуджених на гуманне ставлення та повагу людської гідності

Психіатричне лікування також відіграє важливу роль в реабілітації для ув'язнених, які мають або піддаються ризику розвитку психічних розладів. Як сказано в названих Правилах, медичні служби закладу повинні мати на меті виявити та розглянути будь-які фізичні та психічні захворювання або дефекти, які можуть перешкодити реабілітації ув'язненого. Всі необхідні медичні, хірургічні та психіатричні послуги повинні бути надані для цієї мети. МСП також встановлює різні режими, які підходять для кожної особи залежно від тяжкості психічного захворювання [14].

Правозахисний підхід до лікування психічного здоров'я для ув'язнених далі визнає важливість безперервності допомоги для забезпечення того, щоб окремі особи мали доступ до лікування після звільнення. Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими передбачають, що медичні заклади повинні виявляти всі фізичні і психічні захворювання або вади, які могли б перешкодити перевихованню в'язня, і піклуватися про вилікування їх. Для цього заклади повинні мати можливість забезпечувати необхідне медичне, хірургічне та психіатричне обслуговування [15].

У зарубіжній літературі низки країн висловлюються й дещо протилежні думки, за якими гуманізм відноситься до негативних явищ масової культури. Приміром, В. Чаплін вказує на крайню шкідливість гуманізму саме в юридичній площині на тій підставі, що таким чином законослухняний громадянин ставиться у не вигідне становище відносно злочинця, до якого він має відноситись гуманно та з повагою до його людської гідності. На думку названого представника релігійних кіл, гуманізм являє собою технологію послаблення народу для його найбільш невигідного знищення або комфортного паразитування на ньому. Автор вказує (мовою оригіналу – І. В.): «Гуманісти вzywають о снисхождении к насильникам, убийцам, маньякам, считая, что их нужно лечить, приплетая библейские догмы, интерпретируя их по своему, призывают к милосердию и

состраданию, а так же прощению преступников и врагов» [16].

Однак, як видається, подібна позиція лише підкреслює панівні в певних суспільствах міркування щодо невеликої цінності кожної особистості та вказує на правильність прогресивних, людських європейських підходів до цієї проблеми. Особливо це акцентується загальним становищем із правами людини в таких країнах, що схиляються до тоталітарного шляху свого розвитку.

Крім того, наведений підхід не відбився в жодному нормативному чи стратегічному документі.

Висновки. Таким чином, міжнародні документи закріплюють, що гуманне ставлення та повага до гідності людини є одним із основних прав засуджених та відіграє вирішальну роль у роботі з ними та забезпеченні їх реабілітації. Саме тому цілком природно, що наведений підхід є характерним для багатьох європейських країн.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Обзоры 12 сообщений Комитетов ООН в отношении Украины [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://precedent.in.ua/2016/05/16/obzory-12-soobshhenyj-komytetov-onn-v-otno/>.
2. Cabal and Bertran v Australia (2003) [Electronical source]. – Access mode : <http://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>.
3. Brough v Australia [Electronical source]. – Access mode : <http://remedy.org.au/cases/4/>.
4. Берн І. Права людини у сфері охорони здоров'я : [практичний посібник] / за наук. ред. І. Сенюти. – Львів : Вид-во ЛЮБФ «Медицина і право», 2012. – 552 с.
5. Норвегия выплатит Брейвику компенсацию за негуманное обращение в тюрьме [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://eadaily.com/ru/news/2016/04/20/norvegiya-vyplatit-breiviku-kompensaciyu-za-negumannoe-obrashchenie-v-tyurme>.
6. Гуманизм по-китайски – осужденные на смертную казнь получили право попрощаться с родными [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1063890180>.
7. Arizona criminals find jail too in-'tents' [Electronical source]. – Access mode : <http://edition.cnn.com/US/9907/27/tough.sheriff>.
8. The cruelest sheriff in America [Electronical source]. – Access mode : <http://wagingnonviolence.org/2009/07/the-cruelest-sheriff-in-america>.
9. Rwanda: prison reform by colour, chants and drums [Electronical source]. – Access mode : <https://www.theguardian.com/world/2011/mar/15/letter-from-rwanda-prisons-walls>.
10. Баланс безопасности и человеческого достоинства в тюрьмах – рамки профилактического мониторинга: Ресурсное пособие по мониторингу в местах содержания под стражей. – London : Penal Reform International, 2013 – 22 с.
11. Coyle A. Prisons and Human Dignity: Are they compatible? [Electronical source]. – Access mode : <http://www.ipcaworldwide.org/resources/Articles/Andrew-Coyle.pdf>.
12. Moral performance, inhuman and degrading treatment and prison pain [Electronical source]. – Access mode : <http://readinglists.mdx.ac.uk/items/90B46AFD-B3F1-0B62-F79A-7CDFEB91C526.html>.
13. Human Rights Committee, General Comment 21, article 10 (Forty-fourth session, 1992), replaces general comment 9 concerning humane treatment of persons deprived of liberty, U.N. Doc. HRI/GEN/1/Rev.1 at 33 (1994) [Electronical source]. – Access mode : <http://www.unhcr.ch/tbs/doc.nsf/0/3327552b9511fb98c12563ed004cbe59?Opendocument>.
14. Standard Minimum Rules for the Treatment of Prisoners (SMR), adopted by the First United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders, held at Geneva in 1955, and approved by the Economic and Social Council by its resolutions 663 C (XXIV) of 31 July 1957 and 2076 (LXII) of May 13, 1977 [Electronical source]. – Access mode : <http://www2.ohchr.org/english/law/treatmentprisoners.htm>.
15. Right to Humane Treatment and Rehabilitation [Electronical source]. – Access mode : https://www.hrw.org/news/2009/09/22/mental-illness-human-rights-and-us-prisons#_Right_to_Humane.
16. Чаплин В. Осторожно – гуманизм! / В. Чаплин [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://enotcorp.org/%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B6%D0%BD%D0%BE-%D0%B3%D1%83%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D0%B7%D0%BC/>.